

UOT-092

**ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ
“AÇIQ SÖZ” QƏZETİ REDAKSİYASINDA**

R.Ə.MƏMMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti
m.ruxsara@yahoo.com

Məqalədə “Açıq söz” qəzetinin Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikası tarixində yeri müəyyənləşdirilir, onun müəlliflərindən olan Ö.F.Nemanzadənin əsərlərinin mövzu və məzmun dairəsi, ideya-siyasi istiqaməti, dil və üslub xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilir, qadın azadlığı, milli kimlik, maarif, ictimai-siyasi hüquq, dövlət müstəqilliyi, türklük, islamçılıq və s. barədə görüşləri təhlil edilir.

Açar sözlər: qəzet, redaksiya, publisistika, redaktor, tənqid, məqalə, mətbuat, “Açıq söz”, Nemanzadə, maarif, azadlıq, millət

“Açıq söz” qəzetinin müəllifləri sırasında görkəmli publisist Ömər Faiq Nemanzadənin (1872-1937) diqqətəlayiq yeri vardır. Belə ki, “Açıq söz”ün nəşrinə qədərki dövrdə “Şərqi-Rus”, “Molla Nəsrəddin”, “Tərcüman”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “İqbal”, “Yeni iqbal” kimi mətbuat orqanlarında silsilə məqalələr yazmış Ö.F.Nemanzadə 1915-ci ilin oktyabrından etibarən “Açıq söz” redaksiyası ilə ardıcıl əlaqə saxlamış, dövrün ən aktual problemlərinə dair əsərləri ilə burada çıxış etmişdir. Görkəmli publisistin qəzetdə dərc etdirdiyi “Qurban bayramı”, “Milli məsələlərimizin vaxtımı?”, “İşığımız sönməyəcəkdir”, “Haşım bəy üçün”, “Gülsüm”, “Gürcü politikaçıları” kimi əsərləri də həmin qəbildəndir. Bu əsərlərində yaşadığı zamanın problemlərini təhlil hədəfinə çevirən Ö.F.Nemanzadə xalqın taleyüklü məsələləri haqqında bədii dillə, obrazlı ifadələrlə danışır, açıq-aydın müəllif mövqeyi nümayiş etdirir, zəruri ictimai-siyasi gerçəklərin təsvirinə geniş yer verir, publisistikanın gücü ilə ümummillə inkişafın yüksəlişinə çalışırdı. Öz dövründə fəal publisist və ictimai xadim kimi tanınan Ö.F.Nemanzadənin “Açıq söz” qəzetinin birinci sayında dərc etdirdiyi “Füsrət az, ehtiyac böyük” adlı məqaləsi deyilənləri təsdiq edir. O dövrünün müsəlman mühiti üçün son dərəcə ciddi olan bir problemə, yəni “hər kəsin ürəyində müfti və şeyxülislam cənablarına qarşı bir narazılıq və

hiddət” (1, №1, 1915) məsələsinə aydınlıq gətirir, onların “millətlər fəlakətinə göz yummasını” tənqid edir, bildirirdi ki, qazi və mollalara xitabən “bu ilki fitrələrin onda birini də olsa dava yerlərindən gələn yetimləri saxlamaq xərci üçün yığmağı möhkəm fitvalarla əmr elədilər” (1, 1915,N1). Lakin dövrü mətbuatda yüksək qiymətləndirilən, hətta “tarixi vəsiqə” deyə təqdir olunan həmin adi dəvətin, yəni fitvanın nəticəsindən, cəmi dörd min fitrə pulunun yığılmasından təəssüflənən Ö.F.Nemanzadə xalqın mütəşəkkil olmamağından narazı qalır, qazi, axund, molla, hacı və əfəndilərin üzərinə düşən vəzifəni aydınlaşdıraraq deyirdi: “Tiflis cəmiyyəti iyirmi yetimi qəbul etmişdir. İndi əllidən artıqdır.

Böyük-küçük bir çox millətlərin haqq və hüriyyət uğrunda insanlardan milyonlarca qurbanlar verdikləri bir vaxtda biz də kəsib ətini yeyəcəyimiz heyvanların heç olmazsa “dərilərini” fəda edək. Əgər həmiyyətimiz bütün-bütün sönməmiş isə qurban bayramı yığıncaqlarından faydalanıb dərilərdən özgə sədəqə də toplamaq olar” (1, 1915, №1).

Ö.F.Nemanzadənin publisistikasında tarixin və gələcəyin, gənc nəslin qarşısında məsuliyyət hissi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdəndir ki, o, milli ictimai tarix və təcrübədən, müsəlman və xristian dinlərinin tarixi və peyğəmbərlərin həyatından bəhs edərək insanpərvərlik, sülh və əmin-amanlıq, vətənpərvərlik, milliyyət, birlik və bərabərlik ideyalarını təbliğ edir, şəriət və məzhəb ayrılıqlarına qarşı çıxır, “istər oda, bütə, istərsə kitaba inananların nəzərində olsun, yaradan, yaşadan, öldürən, öz başına iş görən, tükənməyən, ölməyən, güclü və böyük bir qüvvə, bir “vücut” təsəvvür olunardı ki, o da “allah” idi. Allah hər zamanda, hər yerdə və hər qövmdə bir əsas, bir məqsəd və bir fikir üzərinə tanınmış, şəriətlərin hamısında allahlıq sifətləri haman bir rəng və bir çeşid bilinə gəlmişdi” (1, 1915, N5) deyərək Qurban bayramı günlərində xalqın zəif, əzilən və fəqir təbəqəsinin qayğısına qalması vacib sayırdı. Din pərdəsi altında şəxsi mənfəətini güdənləri, “mənlə salim olum, cümlə-cahan batsa da batsın” (M.Ə.Sabir) fikrində olanları tənqid edən Ö.F.Nemanzadə islam dinindəki humanizmin gücünü “Qurban bayramı” məqaləsində publisistikanın dili ilə şərhə üstünlük verirdi. O deyirdi: “dünyada fəqir və möhtacların könüllərini almaq, dərdlərinə qalmaq qədər nə savab və təsəlli ola bilər. Şübhəsiz ki, bu böyük bayramdan qərəz, can tələf edib qan axıtmaq deyil, bəlkə onunla fəqirlərin canlarını diriltmək, qanlarını artırmaqdır. Xoş o günə ki, hamı onun əsl mənasını qana və o gündə hamı bir yerə gələ, hamı bir imanla sevinib gülə” (1, №5, 1915).

Ö.F.Nemanzadə öz dövründə məşhur olan “dildə, fikirdə, işdə birlik” (İ.Qasparlı) ideyasına mühüm əhəmiyyət verir, publisistik yazılarında xalqın həmin prinsiplərlə fəaliyyətini təqdir edirdi. Bu işdə mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirən Ö.F.Nemanzadə “Füsrət az, ehtiyac böyük” məqaləsində ruhani idarələrinin xalqın və müharibədən zərər görmüşlərin xeyrinə ianə kampaniyası aparmasını təqdir edən mətbuat haqqında danışır, onun təbliğat aparmasını müsbət qiymətləndirirdi. İanə kampaniyası aparanların işinə mətbuatın rəğbə-

tini “qəzetlərimiz rəislərin bu həmiyyətindən uzun-uzadı bəhs etdilər. Hətta illərcə uyuşub qalan ruhani idarələrimizin belə hərəkət və cürətlərinə çaşib qaldılar. Çaşib qaldılar ki, belə adı dəvətnaməni “tarixi vəsiqə” deyərək adlandırdılar. Hətta bu “vəsiqəni” bizim üçün, bizim istiqbal və nicatımız üçün bir şans hesab edənlər də oldu” (1, 1915, №1) deyərək alqışlayan Ö.F.Nemanzadə mətbuat və jurnalistikanın ümumi elmi-nəzəri prinsiplərindən, praktik əhəmiyyətindən, ictimai-mədəni vəzifələrindən vaxtaşırı danışır, ayrı-ayrı mətbuat xadimlərinin iş təcrübəsini örnək bilirdi. Misal üçün H.Zərdabinin “qəzet gərəkdir vilayətin aynası olsun” fikrinə münasibət bildirən Ö.F.Nemanzadə qəzetin həm də təbliğat və təşviqat roluna üstünlük verir, onun fikir mübadiləsi, müzakirəsi və mübahisəsi üçün ən etibarlı bir vasitə olduğuna diqqət yönəldirdi. O, deyirdi: “Biz elə sanırıq ki, hər millətin mətbuatı o millətin ən parlaq güzgüsüdür ki, oraya baxdıqca insan üstündə olan ləkələri, çirkinlikləri – qüsurları qaldırmağa və özünü daha təmiz, daha gözəl etməyə çalışır. Halbuki bizim öz milli güzgümüzə baxdıqca orada bizdən artıq özləri, özlərin fikir və işlərini görürüz. O dərəcədə ki, bir avropalı, xeyir, xeyir, bir rus vətəndaşımız istəsə ki, Rusiya türklərinin ictimai-siyasi ehtiyac və əməllərini bilsin mümkün deyildir... Bizi bizim mətbuatla bilmək istəyən vətəndaşımız orda bizdən ziyadə özlərini, özlərini görüb şəxsiz, təəccüb edəcəkdir” (1, 1915, №31).

Göründüyü kimi, ümummilli məsələlərin müzakirəsi üçün mətbuatın əhəmiyyətinə xüsusi diqqət ayıran Ö.F.Nemanzadə xalqın müştərək ictimai-siyasi ideyalarının üstündən sükutla keçməyi kəskin tənqid edirdi. “Millət ehtiyacının “millət cəməsi”nin minbərləri olan mətbuat səhifələrində müzakirə” tərəfdarı olan Ö.F.Nemanzadə doğru olanı obyektiv şəkildə təqdim etməyi vacib sayır, “yalançı və zərərli politikanı buraxmağı” məsləhət bilir, həm millətə, həm də dövlətə yardımçı olmağı düzgün sayır, “qaş qayıran yerdə göz çıxarmamağa” çağırırdı.

Ö.F.Nemanzadə mətbuatı sadəcə gerçəkliyin aynası deyil, həm də ictimai fikrin tribunası hesab edir, onu ictimai müzakirələrə meydan açan ən mühüm vasitə kimi qiymətləndirirdi. O, bildirirdi ki, mətbuat mövcud zamana uyğun sözü, fikri olduğu kimi ifadə etməyi bacarmalı, ictimai faydalı olanları diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Vaxtında deyilən mətbu sözün dəyərinə üstünlük verən publisist ümummilli fikrin xalq nümayəndələri, ziyalılar tərəfindən hazırlanması, formalaşdırılması məsələsinə diqqət yönəldir və özünün tənqid ruhunda yazırdı: “Hökumət istədiklərimizi qəbul etməyəcəkmiz. Deyəlim ki, etməsin. Heç olmazsa mütərəqqi rus sinfi öz ürəklərində qəbul edirlər ki, dünyada heç bir şey birdən-birə olmaz. Əvvəlcə lazım olan səbəbləri, qafaları hazırlamalıyıq, sonra işin hüsulunu gözləməliyiz. İndiyə qədər mətbuatımızda hansı dərdlərimizi saydıq, hansı yaralarımızı ciddi yolda açdıq? Nə vaxt camaatımızı hazırladıq, nə vaxt “ Bu da bizim ümumi fikrimizdir”- dedik” (1, 1915, №32).

“Doğru sözün müruri zaman ilə daşı” belə deşəcəyinə (H.Zərdabi) ina-

nan, habelə mətbuat polemikası və ictimai diskussiyaların, azad fikrin, cəsarətli və sosial məzmunlu sözün tərəfdarı olan Ö.F.Nemanzadə həm öz yaradıcılığında, həm digər müasirlərinin publisistikasında əsas meyar kimi ictimai faydalılığı dəyərləndirir, millət və xalq naminə görülən işin hər zaman gərəkli olduğuna böyük inam bəsləyirdi. Həmin səbəbdəndir ki, Ö.F.Nemanzadə Azərbaycan xalqının müstəmləkə şəraitində haqsız və hüquqsuz yaşamasını, dövlətsiz, maarifsiz olmasını və sairə dönə-dönə xatırladır, bu və buna oxşar məsələlərin mətbuatda müzakirə obyektinə çevrilməsini tələb edirdi. Odur ki, mütərəqqi fikirli rus ziyalıların və çar Rusiyasındakı inqilabi-demokratik ruhlu əhalinin Azərbaycan həqiqətləri ilə tanış olmasına çalışan Ö.F.Nemanzadə inqilabi situasiyanın yetişdiyi, “başların qarışıq bir vaxtında” vəziyyətdən istifadə etməyi vacib vəzifə bilir, mətbuatın, o cümlədən “Açıq söz”ün gücündən bəhrələnməyi faydalı hesab edirdi. O, yazırdı: “Daha yaxşı ki, millət başçılarımız bizim üçün zəhmət çəkib milli məsələlərimizi hazırlamışlar, bizə gözəl yol açmışlar. Ancaq o zamanın müsaidəsizliyinə görə məsələlərin nələrdən ibarət olduğu mətbuat səhifələrində açıqca müzakirə edilə bilmədi. Camaatımızın, hətta ziyalılarımızın çoxu da yığıncağın qərardadından xəbərsiz qaldı. İndi isə əvvəlki müsaidəsizlik bir dərəcəyə qədər götürüldü. Hazır naməstnikimizin özü bizdən öz ehtiyaclarımızın bildirilməsini istəyir. Buna görə ehtiyaclarımız müzakirəsinin ən yaxşı vaxtı elə bu vaxtdır. Bizim milli məsələlərimizin nələrdən ibarət olduğunu, nə istədiyimizi bizimlə bərabər bəlkə mütərəqqi rus sinfi də bilmək istəyir. Elə bir vaxtdayız ki, bizim kimi hüquqsuz məzlumlar deyil, ən sahibi-ixtiyar ruslar belə daxili-idareyi daha mətin, daha hürr, daha mütərəqqi bir mərtəbəyə qaldırmaq, bununla hökuməti daha artıq gücləndirmək istəyirdilər” (1,1915, № 32).

Ö.F.Nemanzadə “Açıq söz” qəzetində milli məsələlərimizdən danışarkən erməni-müsəlman münafişə və münasibətlərindən geniş danışır, çar Rusiyasının Qafqaz siyasətindəki ayırı-seçkilik, “ayır-buyur” prinsipini tənqid edirdi. O, Qafqaz xalqlarının idarə olunmasındakı “müsavatsızlığı” yəni bərabərsizliyi, millətlərdən birinə hüquqi haqqların tanınmasını, digərinə isə “avamlıqları bərkətindən qəflət yuxusunda yatan” insanlar kimi baxılmasını tənqid edir, “haqq və ixtiyarə təvafüt olduğundan” millətlər arasında ziddiyyətin, nifaqın salınmasını Qafqaz idarəçiliyindəki ədalətsizliklə əlaqələndirirdi. Yaranan vəziyyəti publisistik dillə və mövcud faktlarla əsaslandıraraq Ö.F.Nemanzadə bildirirdi: “İnsaf edilsin: zamanın böylə bir vaxtında 30-40 milyon biz Rusiya türklərinin milli mədəniyyətimiz adına hansı bir idarəmiz, hansı bir təşkilatımız var? Qonşularımızın Eçmiədzindəki “Akademiya”ı, Tiflisdəki darülmüəlliminləri, geniş ixtiyarı, bol-bol milli məktəbləri qarşısında bizim nəyimiz var? Ürəyində bir millət və tərəqqi məhəbbəti olan bir Qafqazlı türk bir yol Tiflisdə ən gözəl yerində beş desyatin torpaq yerində şəhərə ziyanət verən erməni darülmüəlliminin əzəmətli binasını görür, bu yolda buna müqabil Şəki, Şamaxı, Gəncə və qeyri mədrəsələrinin halını bayquş yuvalarına bənzəyən o viranələri görür də sükutmu edir? Halbuki bizim kimi sədaqətli, bizim kimi böyük bir

millətin müqəddəratı böylə olmamalıdır. Böylə olmamızda günah yalnız bizimmi? Vaxtdır ki, özümüzü tanıyalım. Vaxtdır ki, həqqi-ədalətsizliyin üzündən millətimiz “varlığının təhlükəyə düşməkdə olduğunu” qanalım! (1,1915, №44).

Göründüyü kimi, Ö.F.Nemanzadə Qafqazda yürüdülmən milli ayrışeçkilik və münəqişə siyasetinə qarşı çıxır, millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək pərdəsi altında həyata keçirilən çarizm niyyətlərini ifşa edir, təcili özünümüdafiə tədbirlərinin görülməsi barədə narahatlığını bildirirdi. Bu işin əsasında “milli maarifçilik, hüquq, həqqi-ixtiyar” dayandığını söyləyən publisist göstərirdi ki, ruhani idarələri və дума vəkillərinin rəsmi idarələrə müraciət etməsini vacib bilir, “camaat işinə, el xeyrinə ən ziyada camaat xadimləri, el başçıları can yandırmalıdırlar” deyirdi.

Ö.F.Nemanzadənin “Açıq söz” qəzetində dərc etdirdiyi “Gürcü politikaçıları” məqaləsi də mövzu və ideyası, təhlil predmeti, qaldırdığı problemi ilə maraq doğurur. Burada Acar müsəlmanlar içərisində iş apararaq onları gürcüləşdirmək, din və dillərindən döndərmək istəyənlərin məqsədi tənqid olunur. Axalsix müsəlmanlarına məktəb açmaq adı ilə gürcüləşdirmə kampaniyası yürüdən politikaçıların işini tənqid edərkən Ö.F. Nemanzadə Batumidə olan gürcü yetimlərini də unutmur, onlara gürcü xeyriyyə cəmiyyətlərinin yardım göstərməməsinə diqqət yönəldirdi. O, deyirdi ki, gürcülər qəzetləri ilə ap-aydın çağırırlar ki, müsəlman gürcü mollalarının ürəklərindən türklük duyğusunu, ağızlarından türk dilini gərək nə cür olsa çıxaraq və hər yol ilə qoymuq ki, Gürcüstanda türklük nişanəsi qala (1, 1917, №380).

“Açıq söz” qəzetində milli münasibət mövzusu qədər polemikaya səbəb olan məqalələrdən birisi də qadın hüquqsuzluğu, onların cəmiyyətdə yeri və rolu ilə bağlıdır. Bu mövzu ətrafında da Ö.F.Nemanzadənin aktiv müzakirələrə qoşulduğunu görmək olar. Dövrü mətbuatda “təsəttüri-nisvan” (qadınların örtünməsi), yəni qadın azadlığı mövzusu kimi maraq dairəsində olan bu məsələ Ö.F.Nemanzadənin publisistikasında, o cümlədən “Açıq söz” qəzetində dərc etdirdiyi “Gülsüm” hekayəsində diqqət mərkəzindədir. Ədib mövcud cəmiyyətin ictimai-mədəni gerçəklikləri fonunda sosial ziddiyyətləri tənqid edir, savadsızlığın qadınların həyatına vurduğu ziyanları təsvir edir, hətta onların ölümünə səbəb olmasını bədii təhlil yolu ilə oxucusuna çatdırır. Hekayənin kompozisiya və süjet xətti bədii səviyyəsinə görə C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, N.Nərimanov və başqalarının hekayələrindən fərqlənsə də, mövzu və ideya baxımından onlardan geri qalmır, əzilən, hüquqsuz Azərbaycan qadınının taleyini əks etdirirdi. “Gülsüm” hekayəsində öz anası haqqında və ümumiyyətlə, qadınlar barəsində düşünən Ö.F.Nemanzadə haqlı olaraq deyir ki, “əski qadınların bilik və bacarıqları az idisə, heç olmazsa, sağlam bir imanları, bir fikirləri, bir imana uyğun tərbiyəyi-əxlaqları, çalışqanlıqları, qənaətləri vardı...” (1, 1916, N182). Hekayənin məzmununda güclü bədii tənqid ruhu ilə yanaşı Gülsümün tələsizliyinə acımaq, onun uğursuz ömrünə kədərlənmək hissi son dərəcədə güclüdür. Görkəmli publisistin jurnalist

sənətkarlığı və bədii təsvir məharəti “Gülsüm” hekayəsində öz parlaq ifadəsini tapıb və “Açıq söz” qəzeti sütunlarında nəşr olunan hekayə nümunəsi kimi böyük maraq kəsb edir. Ədibin özünün “kiçik hekayə” adlandırdığı “Gülsüm” bədii təsvir realizmi və psixologizm elementləri ilə zəngin dəyərli bir nəsr əsəri, həm də sərrast jurnalist müşahidəsi ilə örnək sayıla bilən mətbuat materialıdır.

Ümumiyyətlə, Ö.F.Nemanzadənin “Açıq söz” qəzetindəki yazılarında bədii-publisistik təsvir və təhlil özünəməxsusluğu ilə yanaşı ciddi ictimai-siyasi tənqid, aydın jurnalist müşahidəsi, fakt araşdırma obyektivliyi, mülahizə və mühakimə sərrastlığı əhəmiyyətli yer tutur. Onun bədii-publisistik əsərlərindəki üslub sinkrotikliyinə, elmilik, bədiilik, ictimai-siyasi düşüncə və fəlsəfiyin sintezi də bununla bağlıdır. Onun “Açıq söz” qəzetindəki məqalələrində olan üslub polifonizminin-çoxçalarlığının davamını digər müəlliflərin yazılarında da müşahidə etmək mümkündür. Qəzetin redaksiya heyətinin tutduğu yaradıcılıq yolu və axtarış meyilləri deyilənləri təsdiqləməklə yanaşı, həm də Azərbaycan jurnalistikasının keyfiyyət göstəricisinin milli tarixi həqiqətləri kimi diqqətəlayiqdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Açıq söz” qəzeti, 1915-1918- ci illər.
2. Ömər Faiq Nemanzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1992, 533 s.
3. Şamil Qurbanov. Ömər Faiq Nemanzadə. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1969, 3 fevral.
4. Bəxtiyar Vahabzadə. Yanar ürək. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1983, 11 dekabr.
5. Elçin. O işıq əsla sönməz, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1983, 11 noyabr.
6. Ömər Faiq Nemanzadə. Nəsr-i-əsarə dəvət (əsərlər nəşrinə dəvət). Bakı: Qanun, 2013, 28 s.
7. Axundov Nazim. Azərbaycanda dövrü mətbuat (1832-1920). Bibliografiya. Bakı: Az. SSR EA, 1965.

ОМАР ФАИГ НЕМАНЗАДЕ В РЕДАКЦИИ ГАЗЕТЫ «АЧІQ SÖZ»

Р.А.МAMEДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье определяется место газеты «Açıq söz» в истории азербайджанской прессы и журналистики. А также содержание и охват содержания работ одного из его авторов О.М. Неманзаде, идейно – политическое направление, обращается внимание языковым стилистическим особенностям. Анализируются встречи с женской свободой, национальная идентичность, тюркизм, исламизм и т.д.

Ключевые слова: газета, редакция, публицистика, редактор, критика, статья, пресса, «Açıq söz», Неманзаде, просвещение, свобода, нация

O.F.NEMANZADEH IN “ACHIG SOZ” NEWSPAPER

R.A.MAMMADOVA

SUMMARY

The place of “Achig soz” newspaper in Azerbaijani press and the history of journalism is determined, the scope of the theme and content of the works of O.F.Nemanzadeh, language and style features are highlighted, women's freedom, national identity, education, social and political law, state independence, opinions on Turkism, Islamism etc. are analyzed in the article.

Key words: newspaper, editorial office, editor, criticism, article, press, "Achiq soz," Nemanzadeh, education, freedom, nation